

MOZAICI ANTIČKE ISSE

BRANKO MATULIĆ
Umjetnička akademija u Splitu
Glagoljaška bb
HR 21000 Split
branko.matulic@st.t-com.hr

UDK: 904:738.5](497.5 Vis)"652"
738.5(497.5 Vis)"-05/-04"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-03-08

Analizirajući geometrijske i figuralne uzorke svih poznatih mozaika urbane Isse, nameće se zaključak kako je mozaična produkcija na istočnoj jadranskoj obali postojala još u helenističkom razdoblju. Do danas sačuvana emblema, otkrivena početkom dvadesetoga stoljeća u podu, na žalost, uništenog helenističkog mauzoleja, svojim stilskim i likovnim karakteristikama pripada helenističkoj mozaičnoj tradiciji Sicilije i italskoga kopna, a autor smatra da je najvjerojatnije uvezena i datira je u prijelaz iz 2. u 1. stoljeće prije Krista. U sklopu velikih rimskih urbanih termi sačuvali su se brojni podni mozaični tapeti iz prijelaza 1. u 2. stoljeće poslije Krista. Dominantnu rimsku strogost i jednostavnost geometrijskih formi obogatila je razigrana figuracija dupina kao poveznica s ranijim helenističkim mozaicima. Odras te najranije mozaične produkcije jasno je vidljiv i odabirom prevladavajućih motiva meandra i svastike.

Mozaici viških termi, kao jedinstvena likovna cjelina sačuvana u izvornom arhitektonskom okviru, odraz su vrlo aktivnog mozaičkog stvaralaštva koje se temelji na jakoj helenističkoj tradiciji i sve ozbiljnijem domaćem stvaralaštvu koje preuzima uobičajeni repertoar rimskih uzoraka 1. i 2. stoljeća. Upravo preko ove grupe mozaika, nastalih u neposrednoj blizini glavnoga grada Salone, možemo naslutiti obrise nastajanja i ranog djelovanja salonitanske škole mozaika koja se zasigurno u svojim začetcima poglavito naslanjala i na helenističku mozaičnu tradiciju Farosa i pogotovo Isse.

KLJUČNE RIJEČI: *helenistički mozaici, rimski mozaici, emblema, figuralni mozaici, geometrijski uzorci, salonitanska radionica mozaika, Issa, Salona*

Vis, antička Issa, u svakom slučaju spada među povijesno i arheološki najznačajnije urbane cjeline s istaknutom značajkom duga i kontinuirana trajanja u vremenu i prostoru. Među brojnim artefaktima ljudskoga djelovanja na tim prostorima svakako se svojom vremenitošću i značajkama za današnju arheološku znanost ističu prežitci mozaičkoga likovnoga izraza.

U današnjoj arheološkoj zbirci "Issa" izložen je iznimno vrijedan nalaz mozaika koji se u inače opsežnoj literaturi o Issi¹ tek spomenom navodi, a za koji se sa sigurnošću može ustvrditi kako je nastao u vremenima prije Krista. Na području provincije Dalmacije postoji tek nekoliko takvih nalaza; među njima se ističe ulomak embleme iz Veriga na Brijunima,² ulomak mozaika

¹ Svu relevantnu literaturu vidi u: G. NOVAK, 1952, 5-70; B. GABRIČEVIĆ, 1966, 147-168; B. KIRIGIN, 1996; B. KIRIGIN, 1999, 405-458; M. ZANINOVIĆ, 1997, 77-84; M. ZANINOVIĆ, 2004, 1-57; B. ČARGO, 2003, 399-469; B. ČARGO, 2004.

² A. PUSCHI, 1898, 554; R. WEISSHÄUPL, 1900, 204; A. GNIRS, 1902, 44-48; A. GNIRS, 1902a, 159-166; A. GNIRS, 1904, 131-146; A. GNIRS, 1905, 292; A. GNIRS, 1906,

24-48; A. GNIRS, 1907, 43-58; A. GNIRS, 1908, 136-142; A. GNIRS, 1908a, 167-174; A. GNIRS, 1915, 99-144, Abb. 39; B. BENUSI, 1928, 252; G. BRUSIN – M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294, 295; Š. MLAKAR, 1957a, 12-42; Š. MLAKAR, 1959, 500, 501; Š. MLAKAR, 1962, 443; Đ. MANO ZISI, 1964, 501; Š. MLAKAR, 1978, 52, sl. 34; Š. MLAKAR, 1979, 21; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1981, 51, 52, 58; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1981a; R. MATIJAŠIĆ,

Sl. 1. Helenistički mozaik iz Visa.

Fig. 1. Hellenistic mosaic from Vis.

iz Trilja,³ ulomci iz Putovića⁴ i gotovo cjelovito *in situ* sačuvani i ujedno jedini, pred sam kraj 1. stoljeća prije Krista čvrsto datirani podni geometrijski mozaik Augusteuma u Naroni.⁵ Takvi se nalazi i ubuduće mogu očekivati, pogotovo pri većim antičkim urbaniziranim središtima poput Salone, Narone, Jadera, Enone, Pole, Parentija, a ponajprije na lokalitetima koji imaju grčki predznak. Možemo reći kako, sudeći prema okolnostima nalaza te likovnim i tehničkim karakteristikama, upravo minijturni ulomci mozaika otkriveni u Visu, na položaju Martvilo kod kuće Radišić,⁶ imaju sve odlike helenističkog mozaika. Otkriven je u sklopu helenističkog

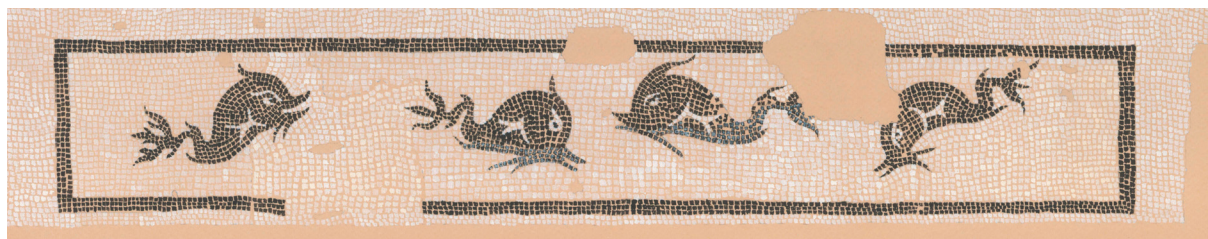
1982, 55-57, sl. 2-3; Š. MLAKAR, 1984, 194; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1984, 167, 169, 172; M. DONDERER, 1986, 207, 212, 213, Abb. 24, 29, T. 59, 7; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1986, 1987, 72; R. MATIJAŠIĆ, 1988, 43; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1990, 103; Š. MLAKAR, 1995, 124; V. BEGOVIĆ DVORŽAK, 1995, 21; N. CAMBI, 1995, 597; I. SCHRUNK, 2000, 114.

³ M. SANADER, 1998, 249-251, crtež 3, 4.; M. SANADER, 2000, 51-61; J. MEDER 2003, 29, 30; M. SANADER 2003, 31-39, 81-83, sl. 23; M. SANADER 2006, 125; B. MATULIĆ, 2008, sl. 7.

⁴ V. PAŠKVALIN, 1968, 153-155; I. BOJANOVSKI, 1980, 60; I. ČREMOŠNIK, 1984, 17, 18, sl. 1, kat. str. 111; Đ. BASLER, 1987, 38; B. MATULIĆ, 1995, 158.

⁵ E. MARIN, 2003, 12, sl. 21, 22; B. VJEŠNICA, 2004, 25-29; E. MARIN, B. VJEŠNICA, 2004a, 59-65; B. VJEŠNICA, 2004b, 337, 338.

⁶ M. NIKOLANCI, 1961-62, 60, 78, T. 8a; M. BUZOV i RED., 1987, 380; B. KIRIGIN, 1996a, 77, 78; B. MATULIĆ, 2000, 145, 146.

Sl. 2. Figuralni mozaik s prikazom dupina.

Fig. 2. Figural mosaic with a figure of a dolphin.

mauzoleja čiju je podnicu krasio filigranski sitnim kockicama veličine do 2mm, koje su u bijeloj, crnoj, sivoplavoj, tamnocrvenoj i okersvijetloj boji bile izvorno položene u opus signinum žbuku. Tih je nekoliko ulomaka tridesetih godina 20. stoljeća u Arheološkom muzeju u Splitu zaštićeno i postavljeno na novu gipsanu podlogu u izvornim međusobnim odnosima. Razvidno je kako se radi o manjoj, ali cjelovitoj geometrijskoj kompoziciji koja je vjerojatno kao emblema bila položena u podnicu mauzoleja (Sl. 1). Rubna traka je izvedena kao meandar od svastika s jednostukim okretom i upisanim kvadratima, sve prikazano u perspektivi (izvedeno tako da oponaša dubinu prostora) (T. 1, DECOR 42c). Traka je tekla oko šahovskog polja od višebojnih koncentrično nijansiranih kvadrata (T. 2, DECOR 120a).

Gotovo identičnu analogiju ovako izvedenoj rubnoj traci nalazimo na središnjoj plohi mozaika iz Ganimedove kuće u Morgantini na Siciliji. Figuralni prikaz Ganimeda i orla uokviren je istim višebojnim uzorkom rubne trake, a datiran je u drugu polovicu 3. stoljeća prije Krista i predstavlja reprezentativni uzorak helenističke mozaičke produkcije na Siciliji. Vrlo slične uzorke nalazimo i na ulomcima mozaika otkrivenih u Faenzi, koji su datirani u 1. st. prije Krista.⁷ Uspoređujući viški likovni uzorak sa sličnim uzorcima sa Sicilije i italskoga kopna i sažimajući informacije o njegovu izvornom položaju u danas, na žalost, izgubljenom helenističkom mauzoleju, s velikom se sigurnošću može reći kako je mozaik import iz neke helenističke mozaičke radionice, a ako je i uradak domaćeg ili putujućeg mozaičara, materijal kojim je napravljen, sigurno je dopremljen iz razvijenog centra produkcije mozaičkih emblema. S obzirom na njegovu središnju geometrijsku kompoziciju s ortogonalnom mrežom čije analogije susrećemo na helenističkim i republikanskim mozaicima Herkulanuma, Pompeja i Faenze, koji su datirani u 2. i 1. stoljeće prije Krista, čini se opravdanim viški mozaik smjestiti u razdoblje na prijelazu iz 2. u 1. stoljeće prije Krista.⁸

Na istom položaju Martvilo, zapadno od današnjeg nogometnog igrališta, vjerojatno u sklopu iste nekropole, opaženi su sporadični nalazi mozaika o kojima nema detaljnijih opisa.⁹ Nešto sjevernije zabilježeni su arheološki nalazi za koje se pretpostavlja da bi mogli biti ostatci termi koje možda sačinjavaju cjelinu s onima na Gradini. Tu je otkriven polukružni bazen čije je dno bilo popođeno bijelim mozaičkim kockicama i mjestimično popravljano mramornim pločicama. Izgradnjom spomenutog igrališta, uništeno je više zidova i mozaika.¹⁰

⁷ K. M. D. DUNBABIN, 1999, 21, 22, figure 19-21; D. von BOESELAGER, 1983, 20-24; D. SALZMANN, 1982, 60, 61, 73; B. TSAKIRGIS, 1989, 395-416; E. M. BLAKE, 1930, 73, Pl. 15, Fig. 1.

⁸ E. M. BLAKE, 1930 61, 73, 74, 81, 96, Pl. 15, Fig. 2, Pl. 17, Fig. 4, Pl. 19., Fig. 2, 4; K. M. D. DUNBABIN, 1999, 53, 54, Fig. 50.

⁹ M. ABRAMIĆ 1949, 14.

¹⁰ B. KIRIGIN - E. MARIN, 1985, 56; M. BUZOV i RED., 1987, 380; B. KIRIGIN - E. MARIN, 1989, 186; B. KIRIGIN - N. BEZIĆ BOŽANIĆ 1996, 432.

Sl. 3. Detalj mozaika s prikazom dupina.

Fig. 3. Mosaic with a figure of a dolphin (detail).

U literaturi, makar većinom tek sporadično, zabilježen je još niz sličnih nalaza pa tako primjerice D. A. Zanella spominje nalaz mozaika u središtu mjesta Visa, ispod ulice koja vodi do župne crkve. Otkriven je na 50 cm dubine, a prema njegovu oskudnom opisu daje se zaključiti samo to da je *polje bilo jedinstveno s ponavljanjem motiva*. Isti autor navodi i nalaz vrlo oštećena crno-bijeloga mozaika kod nekadašnje kuće Dojmi.¹¹ Na plantaži palmi obitelji Dojmi, G. Novak je još četrdesetih godina 20.st. zapazio ulomke mozaika.¹² Iste je zapazio i kod samostana na Prirovu, uz samu obalu koje je davno prije vidio i A. Fortis, ali i u samostanskome zdanju, gdje se vjerojatno radi o bijelom mozaiku kojim je bila popođena piscina za vodu, koja je izgrađena u sklopu rimskog amfiteatra, a koja je i danas vidljiva u samostanskome vrtu.¹³

I danas se u šljunku obale podno Gradine bez poteškoća mogu uočiti pojedinačni mozaični kamenčići, poglavito bijele i crne boje, a recentna arheološka istraživanja ostataka urbane cjeline Isse u pravilu bilježe nalaze ulomaka mozaika čiju interpretaciju tek očekujemo.

Nasuprot spomenutim, važnim, ali sporadičnim nalazima, do danas se vrlo dobro sačuvao gotovo cjelovit podni mozaični ures rimskih termi koje ukazuju na jaku i uobičajenu mozaičnu produkciju na istočnojadranskim otocima. Prostrane rimske terme, smještene uz morsku obalu

¹¹ D. A. ZANELLA, 1898, 112.¹² G. NOVAK, 1953, 68.¹³ G. NOVAK, 1953, 43, 63; A. FORTIS, 1984, 246; B. ČARGO, 2004, 27.

podno gradskog rastera, imale su nekoliko građevnih faza, od kojih je ona koja se dogodila na prijelazu iz 1. u 2. st. poslije Krista, pretpostavila cjelovito likovno rješenje svih mozaičnih podova i oslikanih zidova koje su zajedno s arhitekturom sačinjavali potpuni umjetnički doživljaj svojstven tadašnjem rimskom ukusu (Sl. 4).

U ovom slučaju ona se nastavlja na već postojeću helenističku tradiciju ukrašavanja arhitektonskih prostora polaganjem mozaičkih podova, bilo da ih uvozi kao manje embleme iz prekomorskih krajeva, bilo da nastaju kao kreacije domaćih radionica. Upravo su mozaici Visa pokazatelj kako je kriterij oplemenjivanja unutrašnjih i vanjskih arhitektonskih prostora bio potpuno jednak u čitavom helenističkom svijetu, a takve je uzuse preuzeo i rimski kulturni sloj.

Ovaj veliki kompleks koji je za Drugoga svjetskog rata Saveznicima služio kao mehaničarska radionica, kojemu su zidovi bili sačuvani visinom od preko dva metra, prilikom odlaska engleske vojske s Visa porušen je gotovo do temelja. Temeljita arheološka istraživanja poduzeta su 1961. godine, kada je i prepoznata važnost ove arheološke cjeline, te s većim ili manjim intezitetom zaštitni zahvati na arhitekturi i mozaicima traju sve do danas.¹⁴

U gradske se terme ulazilo sa i danas djelomično sačuvane ulice koja se protezala duž sjeverne strane termi. Tzv. prostorija E imala je crno-bijeli geometrijski tapet (30 m²) čiji je vanjski obrub bijeli, a unutrašnja rubna traka jednobojni dvored i trored crnih kockica (T. 1, DECOR 1i, t). Polje je jedinstveno s ponavljanjem motiva i sadrži mrežu uskih nizova na čijim su sjecištima kvadrati, a međusobno zatvaraju križolika polja čija su središta ukrašena sitnim kvadratićem s privjescima. Unutar kvadrata upisani su manji, dijagonalno postavljeni nazubljeni kvadrati (T. 2, DECOR 146a).¹⁵

Na prijelazu iz prostorije E u zapadnu prostoriju D nalazi se gotovo potpuno sačuvano jedino figuralno mozaično polje koje je dosada otkriveno na Visu. Radi se o pravokutnom tapetu veličine 350 x 60 cm koji ima bijeli vanjski obrub. Unutrašnja rubna traka je jednobojni trored crnih kockica (T. 1, DECOR 1t). Polje je ispunjeno s dva para antitetički postavljenih dupina crne boje na bijeloj podlozi (Sl. 2, 3). Značajan je ne samo po izvanrednom likovnom prikazu dupina već i po tome što i kod nas predstavlja rijetko sačuvani primjer mozaika-praga koji su izrađivani na prijelazima između prostorija, ali i kao ulazni pragovi vila s najčešće morem inspiriranim motivima i porukama, od kojih je najpoznatiji onaj s natpisom "cave canem".¹⁶

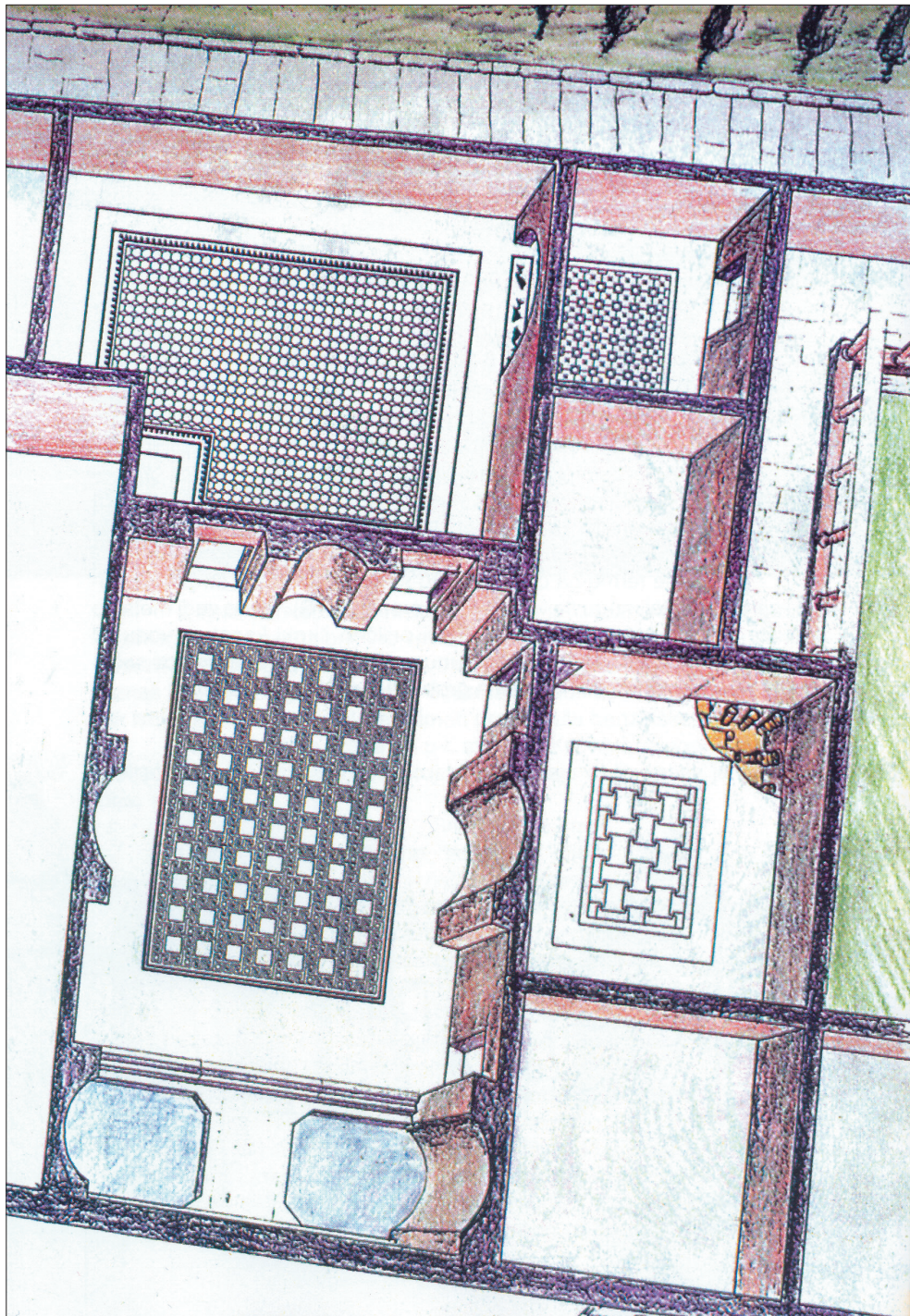
Sljedeći, ujedno i najveći mozaički tapet (120 m²) nalazi se u tzv. prostoriji D koja je blagog L oblika, a svojim nacrtom i mozaik prati taj oblik. Vanjski obrub mu je bijel i na istočnoj strani graniči s figuralnim mozaikom dupina. Unutrašnja rubna traka je načinjena od nekoliko pojaseva. Prvi vanjski je peterored crnih kockica, zatim dolazi široki bijeli pojas koji završava s još jednim crnim peteroredom. Ovaj potonji opkoljava drugi pojas s trakom crno-bijelog meandra od

¹⁴ B. KIRIGIN, 1999, 405-458; B. ČARGO, 2003, 399-469. Od 2000. godine radovi su se intezivirali pa se već godinama u kontinuitetu izvode zaštitni radovi na mozaicima. Radove izvodi Hrvatski restauratorski zavod, odnosno Odsjek za zidno slikarstvo, mozaike i štuko splitskoga odjela, pod vodstvom mr. sc. T. Borovca, višeg konzervatora-restauratora i dr. sc. B. Matulića, konzervatora-restauratora savjetnika u suradnji s voditeljem Arheološke zbirke Issa, arheologom B. Čargom iz Arheološkog muzeja u Splitu. Na ovom složenom projektu koji još uvijek traje sudjeluje niz suradnika, ali i studenata Odsjeka konzervacije – restauracije

Umjetničke akademije, pa je Vis praktično postao poligon za stjecanje znanja i vještina brojnih, danas već diplomiranih restauratora specijalista za zaštitu mozaika.

¹⁵ B. KIRIGIN, 1985-86, 125; B. KIRIGIN, 1991a, 10, sl. 1, 3; B. MATULIĆ, 1995, 158; B. KIRIGIN - N. BEZIĆ BOŽANIĆ, 1996, 432; M. GARČEVIĆ, 2006, 95, 96; B. MATULIĆ - T. BOROVAC - B. ČARGO, 2001, 15-24; B. ČARGO, 2004, 17-20; B. ČARGO, 2006, 296.

¹⁶ K. M. D. DUNBABIN, 1999, 58-60, figure 58; E. M. BLAKE, 1930, 85, Pl. 26, Fig. 2.

Sl. 4. Rekonstruktivni crtež unutrašnjosti termi prema B. Kiriginu, nacrtao M. Palčok, preuzeto iz B. ČARGO, Issa povijesno – arheološki vodič, Split – Vis, 2004).
 Fig. 4. Reconstruction of the interior of thermal baths according to B. Kirigin, drawing by M. Palčok (after B. ČARGO, Issa povijesno – arheološki vodič, Split – Vis 2004).

nasuprotno uglavljenih (uklopljenih) zupčastih kvadratičnih nizova (T. 1, DECOR 1-peterored, 30b). Središnje polje sadrži mrežu povezanih šesterokuta (pčelinjih saća) i rombova koji međusobno stvaraju kompoziciju nepravilnih šesterokuta koji se sijeku (T. 2, DECOR 213a).¹⁷

Iz ove prostorije dvojica su vrata vodila južno, u isto tako prostranu, nišama razvedenu tzv. G dvoranu, koja je također imala crno-bijeli geometrijski podni mozaik (100 m²). Tapet je pravokutna oblika s bijelim vanjskim obrubom. Unutrašnja rubna traka sastoji se od crnog sedmeroreda, bijelog šesteroreda i nanovo crnog peteroreda koji izravno opkoljava polje (T. 1, DECOR 1-peterored, šeterored, sedmerored). Ono je ispunjeno ortogonalnom mrežom (traka) meandara od svastika i kvadrata tako da se izmjenjuju dvije svastike, a jedan kvadrat. Mreža je raspoređena tako da zatvara 70 kvadratnih ploha bez ikakva ukrasa (T. 2, DECOR 190e-slično).¹⁸ Na južnom se kraju prostorija ugibala stubama prema dva bazena, F i I (2x 12m²) koji su bili popođeni danas dobro sačuvanim bijelim mozaičnim podovima (T. 2, DECOR 105a) i obloženi mramornim pločama, od kojih su preostali tek manji ulomci.

Istočno od spomenute prostorije smještena je tzv. prostorija K koja je izvorno imala podnicu od oko 100m², a na svom krajnjem istočnom kraju bila je postavljena na hipokaustu. Od cjelovitoga uresa mozaičke podnice sačuvalo se tek nekoliko četvornih metara, ali je razvidno kako se radi o crno-bijelom tapetu koji je imao bijeli vanjski obrub, a unutrašnja rubna traka je izvedena od crnog dvoreda, širokog bijelog pojasa, ponovno crnog dvoreda, nešto uže bijele trake i napokon crnog dvoreda koji izravno opkoljava polje (T. 1, DECOR 1i). Polje je ispunjeno kompozicijom meandara od svastika u dvostrukom T obliku (T. 2, DECOR 188c).¹⁹

Vrijednost sačuvanih mozaičnih podnica Isse je nemjerljiva jer su sačuvane u jasnom i izvornom arhitektonskom kontekstu. Svojim jednostavnim, gotovo asketskim geometrijskim formama klasičan su primjer rimskog ranog mozaičnog stvaralaštva na istočnoj jadranskoj obali, što potvrđuje i vrlo visoka zanatska razina izvedbe podnica. Dominantnu rimsku strogost i jednostavnost geometrijskih formi obogatila je razigrana figuracija dupina kao poveznica s ranijim helenističkim mozaicima, kojih je zasigurno bilo i u razvedenijim formama negoli je to sačuvana emblema iz helenističkog mauzoleja. Odras te najranije mozaične produkcije jasno je vidljiv i odabirom prevladavajućih motiva meandra i svastike.

Mozaici rimske Isse spadaju u skupinu mozaika koja je okvirno datirana u 1.-2. st. poslije Krista, a obilježavaju prijelazno razdoblje, kada se mozaik tijekom 1. st. kao uporabno-dekorativno-umjetnička tehnika po provincijama razvija, i tek s kraja 1. i početka 2. st. postaje općeprihvaćeni način uklopljenosti u arhitektonske okvire kao gotovo obvezatni dio uresa javnih i privatnih građevina u svim dijelovima Carstva, pa tako i u provinciji Dalmaciji.

U Dalmaciji bi tom razdoblju pripadalo 9 uzoraka rubnih traka (15 inačica) i 21 sastavnica (26 inačica) (T. 3), što je primjetno više u odnosu na uzorke izrazito 1. stoljeća. Uz jednostavne

¹⁷ B. GABRIČEVIĆ 1968, 26, 27, 29; B. KIRIGIN, 1985-86, 125; E. MARIN - B. KIRIGIN, 1989, 182; B. KIRIGIN, 1991a, 10, 12, sl. 1, 4; B. MATULIĆ, 1995, 158; B. KIRIGIN - N. BEZIĆ BOŽANIĆ, 1996, 432; B. MATULIĆ - T. BOROVAC - B. ČARGO, 2001, 15-24; B. ČARGO, 2004 17-20; B. ČARGO, 2006, 296; M. GARČEVIĆ, 2006, 95, 96;

¹⁸ B. GABRIČEVIĆ, 1968, 27, 28, 29; B. KIRIGIN, 1984, 46; B. KIRIGIN, 1985-86, 124, 125, sl. 1, 2; E. MARIN - B. KIRIGIN, 1989, 182; B. KIRIGIN, 1991a, 12, sl. 6; B.

MATULIĆ, 1995, 158; B. KIRIGIN - N. BEZIĆ BOŽANIĆ 1996, 432; B. MATULIĆ - T. BOROVAC, - B. ČARGO, 2001, 15-24; B. ČARGO, 2004 17-20; B. ČARGO, 2006, 296; M. GARČEVIĆ, 2006, 95, 96.;

¹⁹ B. KIRIGIN, 1985-86, 125; B. KIRIGIN, 1991a, 10, 12, sl. 5; B. MATULIĆ, 1995, 158; B. KIRIGIN - N. BEZIĆ BOŽANIĆ 1996, 432; B. MATULIĆ - T. BOROVAC - B. ČARGO, 2001, 15-24; B. ČARGO, 2004, 17-20; B. ČARGO, 2006, 296.

crne ili bijele podove bez uresa ili s tek jednostavnijim nepovezanim motivima, sve su brojniji mozaici s učlanjenim motivima preko cijele površine. Naravno valja naglasiti kako unatoč bogatijem rasponu različitih predložaka i dalje prevladavaju oni čije se izvedenice oslanjaju na jednostavnije geometrijske činitelje, najčešće kvadrate, pravokutnike, rombove i šesterokute, ali i vrlo rane kružne uzorke. Također su brojne inačice, kako rubnih traka tako i sastavnica, temeljene na motivu meandra i svastike, omiljenog uzorka iz helenističke baštine, a rado prihvaćena i na ranijim rimskim mozaicima, kako upravo svjedoče viški mozaici.

Tijekom 1. stoljeća tek naslućeni pravci utjecaja i kretanja mozaičnog stvaralaštva sada dobivaju jasnije obrise. Mozaici 1. stoljeća topografski su uglavnom pokrivali sjeverni dio provincijske obale. Nalazi u Krku, Senju, Ninu, prema Zadru i Skradinu ocrtavaju sjeverni, akvilejski pravac s istarskim mozaicima kao poveznicom. S druge strane, mozaici na Šolti, Hvaru, Visu, te recentni nalazi u Trilju i Vidu upozoravaju na prekojadranske plovidbene putove dolaska uzoraka s italškoga kopna s mogućim utjecajima istočnih provincija. Nedostatak ranih poredbenih uzoraka iz Salone, koje nadomještaju nalazi iz neposredne okolice, i južnih dijelova provincije po svoj je prilici rezultat nedostatne istraženosti, pogotovo Epidaura i općenito dubrovačkog područja, ali i kasnije inkulturacije tih tradicionalno jakih ilirskih teritorija. Nešto će se kasnije nalazima u Vidu i Risnu u daljnjem razvoju nadoknaditi taj nedostatak. Već spomenuti izostanak nalaza u Saloni datiranih u 1. st. obilno se nadoknađuje mozaicima iz ovog prijelaznog razdoblja i daje naslutiti buduće nove nalaze sukladne onima u Istri iz 1. stoljeća.²⁰

Stoga ne čudi da mozaici ove skupine već sada jasno ističu glavna primorska središta prihvaćanja mozaičnih uzoraka: Jader, Salonu i Naronu, preko kojih će se sve jače i povezanije širiti mreža mozaične proizvodnje u provinciji Dalmaciji. Raščlamba jasno iskazuje podjednakost utjecaja, kako akvilejskog tako i pompejanskog kruga, ali u poredbi uzoraka ove skupine s Akvilejom i Pompejima, pompejanski uzorci daju mnogo bolju pokrivenost, gotovo jednaku s mozaicima Veneta i Istre bez Akvileje (T. 4). Ako uzmemo u obzir kako svi uzorci dobivaju nadahnuće iz najvećih središta mozaične proizvodnje - Pompeja i Rima, onda se uočava da je Salona uz dvojnost utjecaja ipak uzorcima bliža Pompejima negoli Akvileji, uz primjetnu sve veću sličnost s mozaicima Rima i Ostije, pogotovo onih datiranih u 2. st.

To jasno potvrđuju nalazi nakon izjednačivanja isključivo inačicama, a posebno je potrebno istaknuti kako se već sada na salonitanskim mozaicima ocrtava bogatstvo uzoraka rubnih traka s izrazitom željom da iz knjige uzoraka izvodi inačice upravo osobite za salonitansku radionicu (T. 5). Od 10 salonitanskih inačica na mozaicima Veneta, Istre i Pompeja zajedno nalazimo tek 4 ista primjera. Upravo se u ovom slučaju već sada mogu naslutiti početci nastajanja salonitanske škole mozaika koja preuzimanjem uzoraka iz akvilejskog, preko istarskog i pompejanskog, kasnije rimskog kruga, prekomorskim vezama, nastoji različitošću inačica utrti vlastiti put razvoja mozaičnog stvaralaštva. Stoga nije slučajno da od 9 uzoraka rubnih traka izvedenih u 15 inačica u provinciji Dalmaciji, njih čak 7 u 10 inačica nalazimo upravo u Saloni. U odnosu na sastavnice ne primjećuje se toliko preklapanje, pa od ukupno 21 sastavnice s 26 inačica u čitavoj provinciji, u Saloni je pokrivenost tek s 10 inačica na 8 uzoraka.

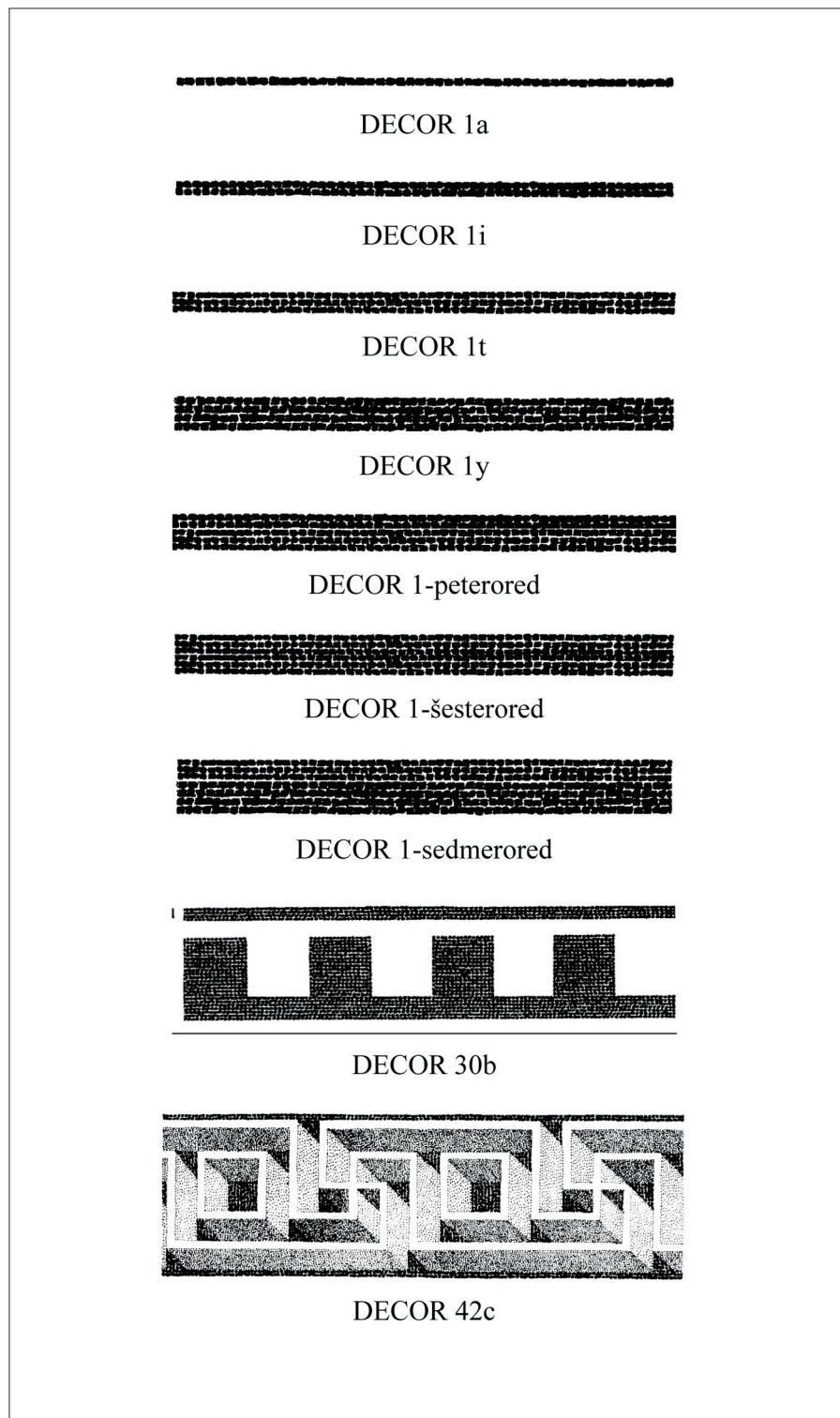
Mozaici viških termi, kao jedinstvena likovna cjelina sačuvana u izvornom arhitektonskom okviru, odraz su vrlo aktivnog mozaičkog stvaralaštva koje se temelji na jakoj helenističkoj

²⁰ V. JURKIĆ-GIRARDI, 1984; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1981; V. JURKIĆ-GIRARDI, 1981a; M. DONDERER, 1986; B. MATULIĆ, 2000, 207-232.

tradicii i sve ozbiljnijem domaćem stvaralaštvu koje preuzima uobičajeni repertoar rimskih uzoraka 1. i 2. stoljeća. Upravo preko ove grupe mozaika nastalih u neposrednoj blizini glavnoga grada Salone možemo naslutiti obrise nastajanja i ranog djelovanja salonitanske škole mozaika koja se zasigurno u svojim začetcima poglavito naslanjala i na helenističku mozaičnu tradiciju Farosa i Isse.²¹

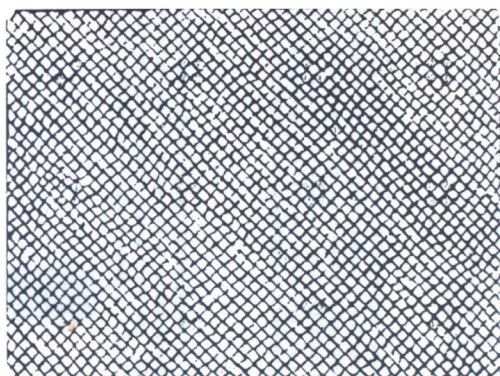
Ovaj rad zahvala je akademiku Nenadu Cambiju, koji je i sam mnogo radio na rasvjetljavanju antičke prošlosti Isse, teme koja mi se čini prikladna upravo i stoga što mi je kao mentor moga "mozaičarskog" doktorata, ukazao na važnost proučavanja mozaika rimske provincije Dalmacije.

²¹ B. MATULIĆ, 1994; B. MATULIĆ, 2000a; B. MATULIĆ, 1995, 155-172; B. MATULIĆ, 2000, 207-232; B. MATULIĆ, 2003, 77-99.

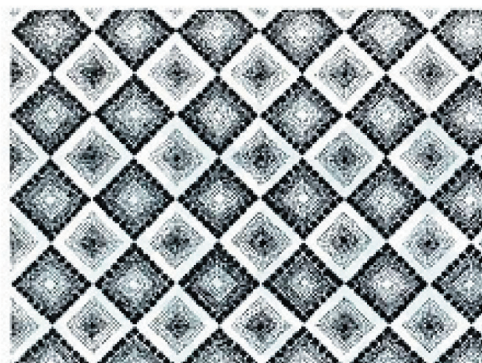

T. 1. Geometrijski uzorci rubnih traka na mozaicima Visa.

Table 1. Geometric patterns of border-strips on mosaics from Vis.

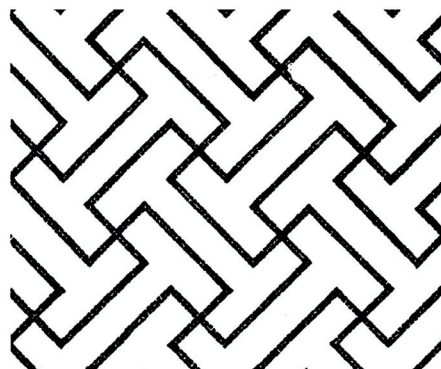
DECOR 105a

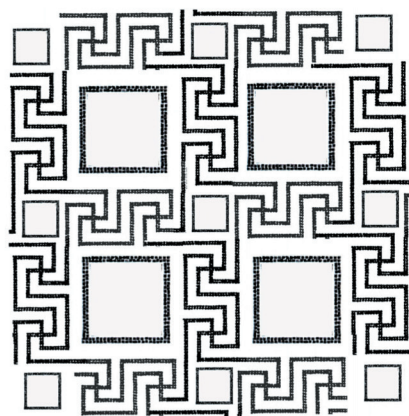
DECOR 120a

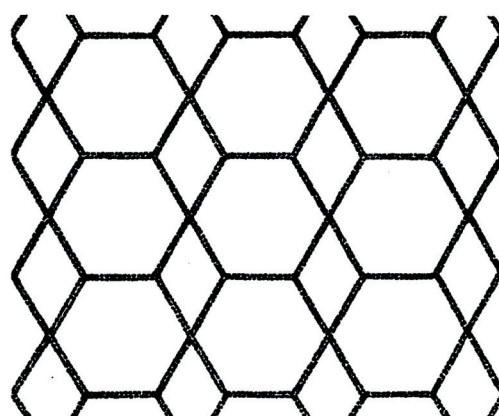
DECOR 146a slično

DECOR 188c

DECOR 190e slično

DECOR 213a

T. 2. Geometrijski uzorci sastavnica na mozaicima Visa.
 Table 2. Geometric patterns of sastavnica on mosaics from Vis.

DALMACIJA	datacija	Salona	VENETO	datacija	ISTRA	Aquileia	Pompeji 1	Rim 1	Rim 2	Ostia 2
1i,t,y	1.-2. st.	1i	1i,t,,y	1.-2. st.	1i,t,y	1i,,t,y	1i,t,,y	1i,t,y	1i,t,y	1i,t,y
10h,j	1.-2. st.	10h,j	10h,j	1.-2. st.	10h	10j	(10c,f,g)		(10g)	
19j	1.-2. st.	19j					19j			
29g	1.-2. st.	29g	(29a,f)			(29f)	(29c,d)			
30b,c,d	1.-2. st.	30c,d	(30f,h,j)			(30f,j)	(30g)		30b,c,d	
35b	1.-2. st.	35b	(35d,f)			(35d)	(35d,f)		(35c)	(35d)
58a,b	1.-2. st.	58a,b								
70d	1.-2. st.		70d	1.-2. st.	70d	70d	70d	70d	70d	70d
73b	1.-2. st.		73b						(73e)	
105a	1.-2. st.	105a	105a		105a		105a	105a	105a	105a
106c	1.-2. st.		(106a,f)		(106a)	(106a,f)	106c	(106f)		
108a,e	1.-2. st.		108a,e		108a,e	108a	108a	(108c)	(108c)	
114b	1.-2. st.		114b				114b		114b	
123a,c	1.-2. st.	123a,c	123a,c				123a,c			
130b,c	1.-2. st.	130b,c					130b			
133c	1.-2. st.		133c		133c	133c	133c		133c	
139a	1.-2. st.	139a	139a		139a					
141a	1.-2. st.	141a	141a	1.-2. st.	141a	141a				
146a	1.-2. st.		146c						146c	
161b	1.-2. st.		161b	1.-2. st.	161b	(161d)			(161a)	(161c)
171d	1.-2. st.	171d								
173b	1.-2. st.		173b	1.-2. st.	173b	173b	173b	173b		173b
188c	1.-2. st.		188c	1.-2. st.	(188e)		188c			188c
190a,e	1.-2. st.	190a	190a		190a		190a		(190b)	190a
197a	1.-2. st.		197a		197a	197a	197a		197a	197a
213a	1.-2. st.									
225f	1.-2. st.	225f	(225g)					(225e)		
231a	1.-2. st.						(231b,f)		(231c)	231a
238b,e	1.-2. st.		(238h)				238b			
247e	1.-2. st.		247e				247e		(247b)	(247b)

T. 3. *Dalmatinske inačice 1.- 2. st. poslije Krista.*Table 3. *Dalmatian variants, 1st – 2nd century AD.*

DALMACIJA	X REGIA	Aquileia	Pompeji
1i,t,y	1i,t,,y	1i,,t,y	1i,t,,y
10h,j	10h,j	10j	
19j			19j
29g			
30b,c,d			
35b			
58a,b			
70d	70d	70d	70d
73b	73b		
105a	105a		105a
106c			106c
108a,e	108a,e	108a	108a
114b	114b		114b
123a,c	123a,c		123a,c
130b,c			130b
133c	133c	133c	133c
139a	139a		
141a	141a	141a	
146a			
161b	161b	161d	
171d			
173b	173b	173b	173b
188c	188c		188c
190a,e	190a		190a
197a	197a	197a	197a
213a			
225f			
231a			
238b,e			238b
247e	247e		247e

T. 4. Utjecaj Akvileje i Pompeja na Dalmaciju.
 Table 4. Influence of Aquileia
 and Pompeii on Dalmatia.

Aquileia	Salona	Pompeji	VENETO
1i	1i	1i	1i
10j	10h,j		10h,j
	19j	19j	
	29g		
	30c,d		
	35b		
	58a,b		
	105a	105a	105a
	123a,c	123a,c	
	130b,c	130b	
	139a		139a
141a	141a		141a
	171d		
	190a	190a	190a
	225f		

T. 5. Salomitanske inačice 1.-2. st.
 Table 5. Salomitan variants, 1st – 2nd century AD.

LITERATURA

- ABRAMIĆ, M., 1949. – Mihovil Abramić, Arheološka istraživanja grčke kolonije Isa na otoku Visu, *Ljetopis JAZU*, 55, Zagreb, 14.
- BASLER, Đ., 1987. – Đuro Basler, *Classical antiquity, The Art in Bosnia and Herzegovina*, Svjetlost, Sarajevo.
- BEGOVIĆ DVORŽAK V., 1990. – Vlasta Begović Dvoržak, Antička vila u uvali verige na Brijunima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3/XXIII, Zagreb, 103.
- BEGOVIĆ DVORŽAK V., 1995. – Vlasta Begović Dvoržak, Privatne terme na rezidencijalnom kompleksu u uvali Verige na Brijunima, *Obavijesti HAD-a*, 2/XXVII, Zagreb, 21.
- BEGOVIĆ, V., 2000. – Vlasta Begović, Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 114.
- BENUSSI, B., 1928. – B. Benussi, Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la Carta arceologica dell'Istria, *Archeografo Triestino*, Trieste, 252.
- BEZIĆ BOŽANIĆ, N., 1996. – Nevenka Bezić Božanić, Vis, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2, Leksikografski zavod " Miroslav Krleža ", Zagreb, 1996, 432.
- BLAKE, M. E., 1930. – Elisabeth Marion Blake, The Pavement of the Roman Buildings of the Republic and Early Empire, *Memoirs of The American Academy in Rome*, 8.
- BOJANOVSKI, I., 1980. – Ivo Bojanovski, Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva u unutrašnjosti provincije Dalmacije, *Materijali, tehnike i strukture antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb, 60.
- BOROVAC T., 2001. – Tonči Borovac, Terme antičke Isse. Preliminarni osvrt na arheološko-konzervatorske radove u 2001. godini, *Hrvatska zora*, 28, Vis, 2001, 15-24.
- BRUSIN, G., 1935. – G. Brusin, Notiziario archeologico, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 47, Parenzo-Trieste, 294, 295.
- BUZOV, M. i RED., 1987. – Marija Buzov i Redakcija, Mozaik, LEJ, 2, Zagreb, 380.
- CAMBI, N., 1995. – Nenad Cambi, Mozaik, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1, Zagreb, 1995, 597.
- ČARGO, B., 2001. – Boris Čargo, Terme antičke Isse. Preliminarni osvrt na arheološko-konzervatorske radove u 2001. godini, *Hrvatska zora*, 28, Vis 2001, 15-24.
- ČARGO, B., 2003. – Boris Čargo, Arheološka djelatnost na otoku Visu i njegovu arhipelagu od 1992. do 2003. g., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95 (2002), Split, 399-469.
- ČARGO, B., 2004. – Boris Čargo, *Issa povijesno-arheološki vodič*, Split – Vis.
- ČARGO, B., 2004.a – Boris Čargo, Vis - grčko i rimsko razdoblje, *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2006, 296.
- ČREMOŠNIK, I., 1984. – Irma Čremošnik, *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- DONDERER, M., 1986. – Michael Donderer, Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antonine, *Archaeologische Forschungen*, 15, Berlin.
- DUNBABIN, M. D. K., 1999. – Katherine M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- FORTIS, A., 1984. – Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, Globus, Zagreb.
- GABRIČEVIĆ, B., 1966. – Branko Gabričević, Pristupna razmatranja o urbanizmu grčkih naseobina na istočnoj obali Jadrana, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 68, Split, 147-168.
- GABRIČEVIĆ, B., 1968. – Branko Gabričević, Antički spomenici Visa, *PPUD*, 17, Split, 26-29.

- GARČEVIĆ, M., 2006. – Milun Garčević, *Mozaik – povijesni pregled, stilske oznake i tehnike izrade*, Zagreb.
- GNIRS, A., 1902. – Anton Gnirs, Bauliche Überreste aus der römischen Ansiedlung von Val Catena auf Bioni grande, *Mitteilungen der k.k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler*, 28, Wien, 44-48.
- GNIRS, A., 1902.a – Anton Gnirs, Aus Südtirol, Die römischen Hafenanlagen in Val Catena auf Brioni Grande, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 5, Wien, 159-166.
- GNIRS, A., 1904. – Anton Gnirs, Antike Funde aus Pola und Umgebung, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Val Catena auf Brioni Grande, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 7, Wien, 131-146.
- GNIRS, A., 1905. – Anton Gnirs, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Val Catena auf Brioni Grande, *Mitteilungen der k.k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler*, 4, Wien, 292.
- GNIRS, A., 1906. – Anton Gnirs, Forschungen in südlichen Istrien, Ausgrabungen in Val Catena auf Brioni Grande, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 9, Wien, 24-48.
- GNIRS, A., 1907. – Anton Gnirs, Forschungen in Istrien, Grabungen in Val Catena auf Brioni Grande, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 10, Wien, 43-58.
- GNIRS, A., 1908. – Anton Gnirs, Istrische Beispiele für Formen der antik-römischen Villa Rustica, *Jahrbuch für Altertumskunde*, 2, Wien, 136-142.
- GNIRS, A., 1908.a – Anton Gnirs, Forschungen in südlichen Istrien, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 167-174.
- GNIRS, A., 1915. – Anton Gnirs, Forschungen über antiken Villenbau in Südtirol, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 18, Wien, 99-144, Abb. 39.
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1981. – Vesna Girardi Jurkić, Antički mozaici Istre, Izbor antičkih mozaika Istre, *Katalog*, 4, Pula, bez ozn. str.,
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1981.a – Vesna Girardi Jurkić, Prilog za studijsku sintezu o antičkim mozaicima Istre, *Dometi*, 5, Rijeka, 51-58.
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1984. – Vesna Girardi Jurkić, I mosaici antichi dell'Istria, *III Colloquio internazionale sul mosaico antico*, Ravenna 6-8 settembre 1980, Ravenna, 167-172.
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1986. – Vesna Girardi Jurkić, Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, *Izdanja HAD-a*, 11/1, Pula, 72.
- KIRIGIN, B., 1984. – Branko Kirigin, Issa 84-zaštitni arheološki radovi, *Obavijesti HAD-a*, 16/3, Zagreb, 46.
- KIRIGIN, B., 1985.-86. – Branko Kirigin, Vis, Gradina, Rimske terme, *Arheološki pregled*, 125.
- KIRIGIN, B., 1985. – Branko Kirigin, Issa '80, Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških iskopavanja helenističke nekropole Martvilo na Visu, Novi i neobjavljeni natpisi iz Visa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 78, Split, 56.
- KIRIGIN, B., 1989. – Branko Kirigin, *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*, Logos, Split.
- KIRIGIN, B., 1991. – Branko Kirigin, *Izvještaj sa zaštitno-arheoloških i konzervatorskih radova na području antičke Isse u Visu u 1991 godini*, Arheološki muzej Split, Split.
- KIRIGIN, B., 1996. – Branko Kirigin, *Issa: grčki grad na Jadranu*, Zagreb: Matica hrvatska.
- KIRIGIN, B., 1996.a – Branko Kirigin, Vis, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 432.
- KIRIGIN, B., 1999. – Branko Kirigin, Arheologija otoka Visa, Biševa, Sveca i Palagruže, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 90-91, Split, 405-458.

- MARIN, E., 1985. – Emilio Marin, Issa '80, Premilarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških iskopavanja helenističke nekropole Martvilo na Visu, Novi i neobjavljeni natpisi iz Visa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 78, Split, 56.
- MARIN, E., 1989. – Emilio Marin, *Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji*, Logos, Split.
- MARIN, E., 2003. – Emilio Marin, Antički Augusteum i arheološka istraživanja u Naroni 1988-2001, Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, *Izdanja HAD-a*, 22, Zagreb-Metković-Split, 12, sl. 21-22.
- MARIN, E., 2004. – Emilio Marin, *Il mosaico dall'Augusteum, L'Augusteum di Naron, Roma al di là dell'Adriatico*, Arheološki muzej Split, Split, 25-29;
- MARIN, E., 2004.a – Emilio Marin, *The Mosaic in the Augusteum, The rise and fall of imperial shrine: Roman sculpture from the Augusteum at Naron*, Arheološki muzej Split, 59-65;
- MARIN, E., 2004.b – Emilio Marin, *El mosaico del Augusteum, Divo Augusto: La deskoberta d'un temple romà a Croàcia/ El descubrimiento de un templo romano en Croacia*, Arheološki muzej Split, 337-338.
- MANO ZISI, Đ., 1964. – Đorđe Mano Zisi, Mozaik, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 3, Zagreb, 501.
- MATIJAŠIĆ, R., 1982. – Robert Matijašić, Roman Rural Architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola, *American Journal of Archaeology*, 86, 1, Princeton, 55-57, sl. 2-3.
- MATIJAŠIĆ, R., 1988. – Robert Matijašić, *Ageri antičkih kolonija POLA i PARENTIVM*, Latina et Graeca, Zagreb, 43.
- MATULIĆ, B., 1994. – Branko Matulić, *Salonitanska radionica mozaika*, magistarski rad, Zagreb – Dubrovnik.
- MATULIĆ, B., 1995. – Branko Matulić, Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika, *Opuscula archaeologica*, 18, Zagreb (1994.), 155-172.
- MATULIĆ, B., 2001. – Branko Matulić, Terme antičke Isse. Preliminarni osvrt na arheološko-konzervatorske radove u 2001. godini, *Hrvatska zora*, 28, Vis, 15-24.
- MATULIĆ, B., 2000. – Branko Matulić, Međuodnosi mozaičnih uzoraka i inačica X. italske regije i provincije Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 92, Split, 207-232.
- MATULIĆ, B., 2000.a – Branko Matulić, *Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae)*, disertacija, Zadar.
- MATULIĆ, B., 2003. – Branko Matulić, Salonitanska mozaična škola-radionica i ostale radionice provincije Dalmacije, *Diadora*, 21, 77-99.
- MATULIĆ, B., 2008. – Branko Matulić, Tilurijski mozaik u svjetlu mozaičnoga stvaralaštva provincije Dalmacije tijekom 1. st. poslije Krista, *Tilurium II*, Zagreb, (u pripremi).
- MEDER, J., 2003. – Jagoda Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb.
- MIRABELLA ROBERTI, M., 1935. – M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 47, Parenzo-Trieste, 294, 295.
- MLAKAR, Š., 1957. – Štefan Mlakar, Muzejsko konzervatorski radovi na otočju Brioni, *Muzeji*, 11-12, 12-42.
- MLAKAR, Š., 1959. – Štefan Mlakar, Brijunski otoci, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 1, Zagreb, 500, 501.
- MLAKAR, Š., 1962. – Štefan Mlakar, Novi antički nalaz u Puli, *Arheološki radovi i rasprave*, II, Zagreb, 443.
- MLAKAR, Š., 1978. – Štefan Mlakar, *Arheološki muzej Istre (antika)*, Pula.

- MLAKAR, Š., 1979. – Štefan Mlakar, Ruralna, ladanjska i fortifikacijska arhitektura na otoku Veliki Brijuni, *Materijali*, 2, Pula, 21.
- MLAKAR, Š., 1984. – Štefan Mlakar, Brijunski otoci, *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 1, Zagreb, 194.
- MLAKAR, Š., 1995. – Štefan Mlakar, Brijunski otoci, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1, Zagreb, 124.
- NIKOLANCI, M., 1961. – Mladen Nikolanci, Helenistička nekropola Isse, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63-64, Split.
- NOVAK, G., 1952. – Grga Novak, Issa i isejska država, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54, Split, 5-70.
- PAŠKVALIN, V., 1968. – V. Paškvalin, Dvorišta Ograj u Putovićma kod Zenice-rimske građevine, *Arheološki pregled*, X, Beograd, 153-155.
- PUSCHI, A., 1898. – A. Puschi, Le Pullari, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XIV, fasc. 3-4, Parenzo-Trieste, 554.
- SANADER, M., 1998. – Mirjana Sanader, Tilurij - rimski vojni logor, *Opuscula archaeologica*, 22, Zagreb, 249-251, crtež 3, 4.
- SANADER, M., 2000. – Mirjana Sanader, Tilurij - rimski vojni logor, *Obvijesti HAD-a*, 1, 32, Zagreb, 51-61.
- SANADER, M., 2003. – Mirjana Sanader, *Tilurium I, Istraživanja – Forschungen 1997.-2001.*, Zagreb, 31-39, 81-83, slike 18-26.
- SANADER, M., 2006. – Mirjana Sanader, Gardun kraj Trilja, *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 125.
- SCHRUNK, I., 2000. – I. Schrunk, Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 19, Zagreb, 114.
- SALZMANN, D., 1982. – D. Salzmann, Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken, *Archäologische Forschungen*, 10, Berlin, 60-73.
- TSAKIRGIS, B., 1989. – B. Tsakirgis, The decorated pavements of Morgantina I: the mosaics, *American Journal of Archaeology*, 93, 395-416.
- VJEŠNICA, B., 2004. – Borko Vješnica, *Il mosaico dall'Augusteum, L'Augusteum di Narona, Roma al di là dell'Adriatico*, Arheološki muzej Split, Split, 25-29.
- VJEŠNICA, B., 2004.a – Borko Vješnica, The Mosaic in the Augusteum, *The rise and fall of imperial shrine: Roman sculpture from the Augusteum at Narona*, Arheološki muzej Split, 59-65.
- VJEŠNICA, B., 2004.b – Borko Vješnica, *El mosaico del Augusteum, Divo Augusto: La deskoberta d'un temple romà a Croàcia/ El descubrimiento de un templo romano en Croacia*, Arheološki muzej Split, 337-338.
- VON BOESELAGER, D., 1983. – D. von Boeselager, *Antike Mosaiken in Sizilien. Hellenismus und römische Kaiserzeit*, 3. Jahrhundert v. Chr. – 3. Jahrhundert n. Chr, Rome.
- WEISSHÄUPL, R., 1900. – R. Weisshaupl, Funde in Südistrien, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 3, Wien, 204.
- ZANELLA, D. A., 1898. – D. A. Zanella, Ritrovamenti antichi a Lissa (Issa), *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, 21, Split, 112.
- ZANINOVIĆ, M., 1997. – Marin Zaninović, Grčka podjela zemljišta na otoku Visu, *Opuscula archaeologica*, 21, Zagreb, 77-84.
- ZANINOVIĆ, M., 2004. – Marin Zaninović, Antički Grci na hrvatskoj obali, *Arheološki radovi i rasprave*, 14, Zagreb, 1-57.

THE MOSAICS OF CLASSICAL ISSA

SUMMARY

In analyzing the geometric and figural patterns of all known mosaics from urban Issa, the conclusion is reached that mosaic production on the eastern Adriatic coast existed as early as the Hellenistic period. The emblem preserved to the present day, discovered at the beginning of the 20th century in the floor of the unfortunately destroyed Hellenistic mausoleum, belongs in terms of its stylistic and artistic characteristics to the Hellenistic mosaic tradition of Sicily and the Italian mainland, and the author considers it most likely to be an import, dating it to the transition from the 2nd to the 1st centuries BC. Numerous floor mosaics from the transition from the 1st to the 2nd centuries AD have been preserved in the framework of the large Roman urban thermal baths. The dominant Roman severity and simplicity of geometric forms was enriched by a playful figure of a dolphin as a connection to the early Hellenistic mosaics. A reflection of this earliest mosaic production is clearly apparent in the selection of the predominant motifs of meanders and swastikas.

The mosaics of the Issa thermae, as a uniform artistic unit preserved in the original architectural framework, are a reflection of a highly active production of mosaics, based on a strong Hellenistic tradition and the increasingly professional local production, which followed the usual repertory of Roman models of the 1st and 2nd centuries. By viewing this group of mosaics created in the immediate vicinity of the capital city of Salona, it is possible to perceive the outlines of the creation and early activities of the Salonitan school of mosaics, which certainly in its very beginnings must have relied on the Hellenistic traditions of Pharos, and most definitely on those of Issa.

KEY WORDS: *Hellenistic mosaics, Roman mosaics, emblems, figural mosaics, geometric patterns, Salonitan mosaic workshops, Issa, Salona*